

Ullal de Kiko Tomás a Xeraco (Valldigna).

b) *ullal* 'obertura per on entra l'aigua de la sèquia en un braçal' [ja en Lab. 1840]; segons el *DAG*, usual a la Prov. de Lleida i *AlcM* el localitza a Morella i Urgell; JCorom. el registra a diversos indrets de la Catalunya fr.: una sèrie d'*ullals* en ajuntar-se formen la sèquia de Busqueta a Pesillà (Ross.), a Sant Miquel de Llotes (Confl.), i a Codalet (Confl.) hi ha l'*Ullal*, que es diu del rec que ve de Vilafranca al rec de Marquixanes, i l'*Ullal del Cementeri* surt del Rec de Boera.

c) *ullal* 'clot en el riu o en el mar amb remolí' [1764, CRos, *Dicc. val.*, s. v.; c. 1800 Febrer i Cardona, *Dicc. Men. s. v. uial*; Figuera, *Dicc. Mall. s. v. uyul*; 1838, Lamarca, *Dicc. val.*; Escrig, *Dicc. val.* («*ullal* que fa l'aigua en el mar, rius etc., remolino»); 1909, PzCabr. («*uyal*, remolino de agua»); *AlcM* cita de la revista mall., *Ignorància* (c. 1880) «Ha anada amb vent de proa per mitx d'escuys y *uyals*»; J. B. Porcar del Maestrat diu «la nostra vora mar és formada per --- aquest dorç que hui jau al llarg de les escumes, entre algues i nacres i *ullals* de joli-groc» (*BSCC* xiv, 79)]; a JCorom. expliquen a Sant Mateu d'Abarca (Eiv.) que la *Font de Na Coloms* fa un *uial* que va dins la mar, com un 'forat ample', a St. Carles Peralta (Eiv.) li expliquen que un *uial* és 'avenc (amb aigua al fons)' i que a S'Estantyol n'hi ha un.

Ullalada 'mossegada amb els ullals', segons *DAG*. (s. v. *uyalada*), que dona aquest ex. de l'ús oral: «el llop clava unes *uialades*». *Ullalat*, *-ada* 'que té (el bestiar) el pèl negre al voltant dels ulls', usual a Lledó (*AlcM*).

Ullar 'mirar amb atenció o amb insistència' [Belv. 1805; «Los tudons --- si l xurigeru hi salta rabent com un llampec, / bé l'haureu vist, quan caure l'ullen, / com d'entre 'ls brots se desembullen», Verdager (*Joveniuols*, O. C. Pop. xxix, 190)], intr. 'traure ulls les plantes', refl. 'fer-se ulls en el pa, formatge' [Lab. 1840]; pels escriptors de la Renaixença fou usat també en l'acc. de 'fixar els ulls en algú o en alguna cosa (adonar-se'n o posar interès)': «La noia havia començat a *ullar* el jove com a la seva mitja taronja» (Noller, *AlcM*); «les mosses, que no escarmentant may en pell agena, y axò que'l poble li tragué aviat per motiu l'Esparver, perquè axís que *ullava* una pessa de cassa ben apetitosa, no parava de fer-li l'aleta fins a tenir-la» (Vayreda, *Punyalada*, 1.ª ed., II, 66); *AlcM* cita, a més, de Josep Virós (de Paliers Sob.), evidentment de la novella *Verd madur*, 1957: «He pensat, Manel, que hauries d'*ullar* alguna xicota que ens convingués per jove». Una variant antiga *aüllar* amb valor de 'fer mal d'ull, mbruixar' es dona en Busa-Nebr. («*aüllar*, danyar ab los ulls: facino») juntament amb «*aüllament* axí: fascinatio», que Belv. (1805) ja considera antiquats; *AlcM* cita un altre ex. de *aüllar* de *Història dels Reis de Bretanya* (S. XVI^a), traducció de la *Historia Regum Britanniae* de Galfred de Monmouth: «Egnogen estava en la popa d'una nau, alt, e sovén entre los brassos de Brut s'esmortia, e plorán e sanglotán a hores, e no-s volia consolar com desemparrava sos parentz e sa terra; ne levà los ulls de la terra

mentre que veure ne *aüllar* la pogren», on el sentit sembla ser 'albirar'; cf. oc. ant. *adolbar*, *-az*, *aolbar* «regarder; munir de points (un dé); ouiller, remplir jusqu'à la bonde» (*PDPF*); cast. ant. *ojar* 'mirar' (segle xv), gall-port. *olbar* 'mirar', mot normal avui d'aquest idioma i ja antic; it. *occhiare*. Amb el sentit de 'posar l'ull en el blanc' s'ha creat *aüllar* (tr., intr.) 'apuntar, afinar la vista, mirar bé el blanc', «*Aiulla* bé quan tiraràs», anotat per J. B. Xuriguera, de Menargues, localitat entre Lleida i Balaguer.

Ullat, *-da*, 'que té ulls o forats' (dit del formatge i del pa) [Belv. 1805; *BDC* xix, 145]; Belv. inclou a més l'aforisme popular, «el pa, *ullat*, i el formatge serrat», amb l'explicació que el pa bo és el que té ulls»; *AlcM* localitza aquest aforisme a Manresa. *Ovella ullada*: la que és blanca però té un rotllo negre al voltant dels ulls (Tort., Eiv., *AlcM*); (planta o arbre) que té ulls o brots' (Tort., *AlcM*).

Ullejar [1507, Busa-Nebr. «*Ullejar*, fer senyal ab los ulls: Innuo»]; en l'acc. de 'mirar, ullar' *AlcM* cita exs. de JRuyra i VCatalà.

Ullera 'taca moradença al voltant de l'ull deguda a la fatiga, insomni' [F. S. xv, *Proc. Olives*, v. 2135; cf. cast. *ojera*, ja en G. de Berceo]; *ulleres* 'aparell òptic, per veure-hi millor' [Eiximenis «la cosa vista ab *ulleres* appar pus grossa» (*Angels*, *DAG*.);¹⁴ 1412, inv. de Sta. Coloma Q. «unes *uyleres* ab son stotg», 1430 (It. vii *huleres*) (*DAG*.); molts exs. en *AlcM* des de 1491; 1575, *ThPu*. «Lo qui fa *ulleres*: Conspiciliaris» (p. 163); 1609 «Unes *ulleres* de or sense vidres» (Miret, *TemplH*, 583)]; *ullera* 'instrument òptic per mirar objectes llunyans' [1781; cf. it. *cannocchiale* id., que fou desenvolupat per Galileu c. 1610]; 'ulleres de cuir o espart que es posen davant els ulls dels cavalls, muls etc.' [Lab. 1840]; 'ull en el ferro del càvec, del martell etc.' [Belv. 1805]; usual a Sant Feliu G., Palamós, Cassà (*BDC* xiii, 155a), a Costa de Llevant (*BDC* iii, 56); JCorom. el registra a Estaon (Alt Pallars, 1934), Arcavell (Alt Urgell).

Ullat m. dimin. d'*ull* [Verdager], *fer l'ullet* 'tancar i obrir l'ull ràpidament, per fer un senyal' [Belv. 1805]; «que 'l pillart té complets divuyt anys, y és càrrec en la consciència veure el molt gallofo com se xala per la vila, *fer l'ullet* a les fadrines» (Em Vilanova, O. C. II, 80); «del gloriós sant Segimon l'ermita / que fa l'ullet darrera la carena» (JCarner, «Recança», O. C., 183); segons *DAG*. es diu *fer l'ullet* o *fer ullet* a Mall.; *ullet de sol* 'una mica de soleiada a l'hivern', oït per JCorom. a Lluçmajor, Mall.; *ullet* (de roba, de brodats) [S. xv «Una tovallola de cap pochà, squinçada, ab *ullet*» (*DAG*.)]; *ullet de bou* (dit també *ull de bou*, supra), ocell: «Venien ucells ---: rossinyols, passaforadins, *ullets de bou* i pinçans» (Joan Rosselló, *AlcM*); *ullet*, com a terme nàutic, 'forat en els punts convenients de les veles per on passen els caps', ja en Lab. 1840; *BDC* xii, 71a.¹⁵ *Ulleter*, *-ra*, 'part d'un cosset, cotilla etc.' [Belv. 1805; Lab. 1840].

Ulló, dimin. d'*ull*; *fer ullons* 'tenir els ulls mig tancats per la son, pel cansament' (*AlcM*). *Ullol* «tallo del palmito renuevo» (MGadea); notem que MGadea era